

ДЕВИАНТ ХУЛҚ-АТВОРЛИ ЎСМИРЛАРДА АГРЕССИЯНИНГ НАМОЁН БЎЛИШИ ВА УНИ ОЛДИНИ ОЛИШ

**Хоразм вилояти ИИБ ходими
катта лейтенант
Жумабоев Сарвар Ойбек ўғли**

Ички ишлар идоралари ходимларининг фаолияти ўзига хослиги билан ажралиб туради. Чунки улар доимий равишда турли тоифадаги одамлар билан учрашадилар, мулоқотга киришадилар. Бу эса тизим фаолиятида юз берадиган психик жараёнларни яхши билиш ва уларга тайёр туришни талаб қилади.¹

Бугунги кунда агрессия, тажовузкорлик ва зўравонлик, ёшлар ўртасида жиноятчиликнинг ортиши ҳоллари жуда кўп кузатилмоқда. Шу сабабли инсон агрессив хулқ-атворининг намоён бўлиш сабабларини аниқлаш, деструктив хулқ-атворнинг олдини олиш ёки назорат қилиш муаммоларини ўрганиш, уни коррекция қилишнинг янги усуллари ишлаб чиқиш ва амалиётга тадбиқ қилиш Ички ишлар ходимлари ҳамда амалиётчи психологлар учун долзарб масала бўлиб келмоқда.

Ўсмирлик даври ўзининг бетакрорлиги, мустақиллиги, ижодийлиги, танқидийлиги ва бошақа хусусиятлари билан ажралиб туради. Шунинг учун бу давр ўзининг мураккаблиги ўсмир шахсида ўзига ва ўзгаларга нисбатан танқидийликни шаклланиши билан боғлиқдир. Айнан ўсмир шахсининг шахс сифатида шаклланишида эмоционал жараёнларнинг ўрни муҳим ҳисобланади. Чунки ҳар қандай шахс тараққиётида эмоционал жараёнларнинг рўй бериши ҳамда уни оқилона бошқаришни ўрганиш, шахс характерида шаклланаётган агрессив ҳолатни ва унинг натижасида юзага келувчи турли хилдаги жиноятларнинг олдини олиниши ҳозирги кун учун долзарб муаммо бўлиб келмоқда. Шу нуқтаи назардан олганда, ўсмирлик даврида тажовузкорлик ҳамда оғишиш ҳолатларини ўрганиш ва уларни аниқлаш, тўғри ташхис қўйиш,

¹ Душанов Р. Х., Фарфиев Й. А. Касбий психология. Тошкент-2014. -Б 3.

қонунбузарлик ҳолатларини олдини аниқлаш муаммога нисбатан ўзига ҳос ёндашувни юзага келтиради.

Ўсмирлик 10-11 ёшлардан 14-15 ёшларгача бўлган даврни ташкил этади. Аксарият ўқувчиларда ўсмирлик ёшига ўтиш, асосан, 5-синфлардан яъни 11- 12 ёшларидан бошланади. «Энди ўсмир бола эмас, бироқ катта ҳам эмас» - айти шу таъриф ўсмирлик даврининг муҳим характерини билдиради.

Ўсмирлик даври «ўтиш даври», «кризис давр», «қийин давр» каби номларни олган психологик кўринишлари билан характерланади. Чунки, бу ёшдаги ўсмирларнинг ҳатти-ҳаракатида муқобил, янги шароитларда ўз ўрнини топа олмаганлигидан психик портлаш ҳоллари ҳам кузатилади. Ўз даврида Л.С.Виготский бундай ҳолатни «психик ривожланишдаги кризис» деб номлаган. Ўсмирлик ёшида уларнинг ҳулқ-атвориға ҳос бўлган алоҳида хусусиятларни жинсий етилишнинг бошланиши билан изоҳлаб бўлмайди. Жинсий етилиш ўсмир ҳулқ-атвориға асосий биологик омил сифатида таъсир кўрсатиб, бу таъсир бевосита эмас, балки кўпроқ билвоситадир.²

Ўсмирлик даврида етакчи фаолият - бу ўқиш, мулоқот ҳамда меҳнат фаолиятидир. Ўсмирлик даври мулоқотининг асосий вазифаси - бу дўстлик, ўртоқликдаги элементар нормаларини аниқлаш ва эгаллашдир. Ўсмирлар мулоқотининг асосий хусусияти шундан иборатки, у тўла ўртоқлик кодексига бўйсунди.³

Ўсмирлар муаммосига эътиборни кучайтириш зарурлигининг асосий сабаблари сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин:

1. Фан ва техника ривожланиши натижасида маданият, саноат ва адабиёт, ижтимоийиқтисодий шарт-шароитларнинг ўзгараётгани;
2. Оммавий ахборот қўламининг кенгайиши туфайли ўсмирлар онглилиги даражасининг кўтарилгани;
3. Ўғил ва қизларнинг дунё воқеаларидан хабардорлиги;
4. Уларнинг жисмоний ва ақлий камолотининг жадаллашгани;
5. Ўсмирлар билан ишлашда ғоявий-сиёсий, ватанпарварлик ва байналминал тарбияга алоҳида ёндашиш зарурлиги;

² Рахимова К, Абуллаева А. Тарбияси қийин ўсмирлар психологияси. Фарғона. 2006. –Б 7.

³ Рахимова К, Абуллаева А. Тарбияси қийин ўсмирлар психологияси. Фарғона. 2006. –Б 23.

6. Ошкоралик, ижтимоий адолат, демократия муаммоларининг ижтимоий ҳаётга чуқур кириб бораётгани. Республика таълим тизимида ўқувчилар учун мустақил билим олиш, ижодий фикр юритиш, ўзини-ўзи бошқариш, англаш, баҳолаш ва назорат қилишга кенг имкониятлар яратилган. Ўсмирлик ёшида болаликдан катталиқ ҳолатига кўчиш жараёни содир бўлади.

Девиант хулқ-атворли яъни хулқида оғишиш мавжуд бўлган ўсмирлар, уларнинг психикаси, хатти-ҳаракатлари ва улар оқибатида келиб чиқадиган кўнгилсиз воқеалар, қонунбузарлик ҳолатлари, нафақат, Ички ишлар органи ҳодимларини, балки, психолог, социолог, ҳуқуқшунос, педагог, файласуфлар, бутун бир ижтимоий соҳа ҳодимлари, турли хилдаги бўғин раҳбарлари, қолаверса ота-оналарнинг назорати остида туриши керак бўлган масалалардан бири ҳисобланади. Зеро, инсон табиати ва унинг бошқа инсонларга боғлиқ жиҳатларини ўрганиш учун хулқнинг айнан шу томонини ҳам ўрганиш, билиш ва бошқара олиш керак.

Девиант хулқли шахс деб, биринчи навбатда, ахлоқий жиҳатдан қариндош-уруғлари ва дўстларининг кўнглини оғритадиган ва атрофдагиларнинг ҳаёти учун хавф туғдирадиган шахсларга (индивидларга) айтилади. Катта ёшдаги индивид аввал бошданок ички мақсадга интилиш кучига эга бўлиб, шунга кўра, ундаги фаолликнинг барча кўринишлари юзага чиқади.⁴

Девиант ахлоқни жамиятга зид ва ижтимоий ҳарактердаги таҳдиди ва жамоат учун хавфлилигини намоён бўлиш даражаси бўйича фарқлаш мумкин. Жамиятга зид (антисоциал) бўлган оғишларга одамлар орасидаги шахснинг ғаразли, ғаразли- зўравон, тажовузкор- зўравонлик қарашлари ёки жиноий ахлоқнинг бошқа турларига хос бўлган криминал шаклдаги жамиятда қабул қилинган ўзаро муносабатлар қоидаларини онгли (камдан- кам ҳолларда онгсиз) равишда бузишга қаратилган қилмиши ва ҳаракатларини киритишимиз мумкин. Ғаразли йўналиш деганда, ноқонуний йўл билан моддий манфаат, пул ёки мулкый манфаат олиш мақсадида моддий бойликларни тақсимлашга тажовуз қилувчи ҳуқуқбузарлик ва қилмишларни тушуниш лозим. Бу тоифага қуйидагилар киради:

⁴ *Ҳакимова И. М.* Девиант хулқ-атвор психологияси. Тошкент. 2014.-Б. 10

1. Ғаразғўй- хўжаликка оид жиноятларни содир этишга мойил жиноятчилар (товарларни қалбакилаштириш ишлаб чиқаришнинг экологик меъёрларига риоя қилмаслик, солиқ тўлашдан бош тортиш, ноқонуний тадбиркорлик, хакерлик ва бошқаларни айтиш мумкин);

2. Ғаразғўй- мансабдор жиноятчилар (мансаб мавқеини суиистеъмол қилиш йўли билан талон- тарож қилиш, савдо қоидаларини бузиш, мижозларни алдаш, порахўрлик ва бошқа ҳаракатлар); Ўғрилар, талончилар (мулкни яширин равишда ўғирлаш- ўғирлик билан боғлиқ ғаразли тажовузлар);

3. Фирибгарлик (ҳужжатлар, қимматли қоғозлар, пул белгилари ва бошқаларни қалбакилаштириш); Зўравон бўлмаган товламачилар- порахўрлар.

4. Талон- тарож қилиш- ўғрилик, фирибгарлик, ўзлаштириш, растрата қилиш, босқинчилик ёки қароқчилик шаклида ноқонуний равишда ўзганинг мулкни текинга олиш;

5. Ўғрилик – ўзганинг мулкни яширин равишда талон- тарож қилиш;

6. Пора – мансабдор шахс томонидан пора берувчининг фойдасига бажарилган ҳаракат учун пул, қимматли қоғозлар, бошқа мулк ёки манфаатлар олиши.

7. Фирибгарлик- алдов ёки ишончни суиистеъмол қилиш йўли билан ўзганинг мулкни талон- тарож қилиш.

8. Ғаразғўй – зўравон йўналиш деганда, шахс устидан зўрлик ишлатиш билан боғлиқ ғаразли жиноий тажовузларни тухуниш лозим. Бу тоифага қуйидагилар киради:

9. Босқинчилар;

10. Босқинчилик ҳужумлари иштирокчилари;

11. Зўравон талончилар- рэкетириллар (товламачилар);

12. Ғараз мақсадда одам ўлдиришдан қайтмайдиган қотиллар.

Тажовузкорона зўравонлик деганда, инсонларнинг ҳаёти, соғлиги ва шахсий кадр- қимматига ўта ҳурматсиз муносабатда намоён бўладиган инсонпарварликка зид жиноий йўналиш тушунилади.

Психологик диагностика ўз моҳиятига кўра коррекцион тадбирларни амалга оширишни назарда тутди. Тарбия жараёнида ўсмирларнинг ҳуқуқидаги жамият томонидан қабул қилинган хатти-ҳаракатлар, қоидалар ва меъёрлардан чекинган

нуқсонларни коррекциялаш улар тўғрисида тўлиқ ахборотга эга бўлишни талаб қилади.

Ўсмирларнинг хулқ-атворини ўрганиш ижтимоий гуруҳ ҳисобланмиш гуруҳ жамоасида олиб борилади. Ўсмирларда мавжуд бўлган психологик муаммони ҳал этишда, хулқ оғишишарини бартараф этишда асосий аҳамият ўқитувчи ва ўқувчи-талаба ҳамда гуруҳ жамоаси ўртасидаги муносабатларга қаратилади. Бу учликда шахсий ва институционал (умумижтимоий) талаблар ва эҳтиёжлар жараёни акс этади.

Ўсмир шахсининг хулқидаги нуқсонларини коррекциялашда мавжуд педагогик муаммо тўғри баҳоланиши тарбиявий таъсир кучини юқори поғонага кўтаради. Кўп ҳолларда шахснинг уни ўраб турган атроф-муҳитга нисбатан муносабати, бошқа кишилар билан муносабатга кириша олиши, хулқи, жамоат жойларида ўзини тутиши каби умуминсоний қадриятларни ўзлаштириши билан боғлиқ бўлган кўникмаларни эгаллаши уларда маслак, манфаат, муносабат, қадрият, интизом, дунёқараш, хавфсизлик (меҳнат хавфсизлиги) каби эмоционал ҳолатлардан келиб чиқиши мумкин. Шу жиҳатдан, ўсиб келаётган ёш авлоднинг кизиқишлари, майллари, жинсий тафовутлари, ҳудудий келиб чиқишига қараб, дарсдан бўш пайтларида турли тўғаракларга, клубларга, спорт секцияларига жалб этиш ўта фойдали усуллардан бири ҳисобланади. Чунки бундай жамоаларда ўспиринларда ижтимоий фаоллик, киришимлилик, хушмуомалалик, жамоа бўлиб ишлаш кўникмалари шакллантирилади ва такомиллашади, уларда фанларга нисбатан мотивация яратишга имконият яратилади, бўш вақтларидан унумли фойдаланишга имконият пайдо бўлади. Бундай жамоаларда ёшлар тафаккурини ҳаётий фактлар билан бойитиш имконияти кенгаяди, ўсмирларда мантикий тафаккур ривожлантирилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Камилова Н.Г. Муаммоли ўсмир: ташхис, тадқиқот методлари. Ўқув қўлланма. Тошкент, Низомий номидаги ТДПУ, 2004.
2. Комилова. Н. Ғ. Хулқи оғишган болалар психологияси. Услубий қўлланма. Тошкент. 2008.
3. Ғозиев Э. Умумий психология. Психология мутахассислиги учун дарслик, 1- китоб Тошкент «Университет» нашриёти , 2002.
4. Хакимова И. М Девинт хулқ-атвор психологияси. Ўқув қўлланма. Тошкент.

